

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 166–169

Висвітлюються деякі проблеми, що виникають в установах виконання покарань після прийняття нового Кримінального і Кримінально-виконавчого кодексів України. Головна увага звернена на проблеми, що виникають на практиці в установах, де відбувають покарання засуджені до позбавлення волі в частині застосування до них заходів впливу. Частково подаються пропозиції щодо виходу зі становища, що склалося в практиці діяння зазначених установ.

За нормами Конституції України основною цінністю в нашій державі є людина, її права та законні інтереси [1]. Згідно з положеннями Основного Закону, держава надає громадянам низку прав і свобод, які є невід'ємними від особи і не можуть в жодному разі бути позбавленими чи обмеженими. Єдиний виняток становить застосування обмежень державою щодо осіб, винних у вчиненні злочину.

Прийнятий новий кодекс у сфері виконання покарань затвердив нові гуманні принципи, що притаманні високорозвиненим правовим державам. Відповідно до ст. 5 КВК тут йдеться про принципи “невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання права слухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань” [3].

На відміну від попереднього ВТК у КВК питанню особливостей відбуття покарання у вигляді позбавлення волі присвячений окремих розділ III, що має відповідну назву. Проте одразу виявляється перший недолік — відсутність законодавчої дефініції цього виду покарання. Проте, аналізуючи зміст статей розділу і базуючись на теоретичних розробках, можна стверджувати, що саме полягає в ізоляції засуджених від суспільст-

ва, у здійсненні нагляду за ними, в різних обмеженнях і позбавленнях, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, роздільному триманні різних категорій засуджених залежно від статі, віку, тяжкості вчинених злочинів і поведінки засуджених, які носять одяг спеціального зразка, у встановленому порядку користування грошми, що є в них на особливому рахунку, в листуванні, отриманні посилок, передач, бандеролей.

Актуальність розглядуваного питання полягає в тому, що при виконанні цього покарання обмежуються права громадян, які гарантуються Конституцією України, при цьому відсутній чіткий порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Певні обставини (що відбиті в законі) зумовлюють можливість використання позбавлення волі не лише як каральний, а й як виховний засіб. Передусім зазначимо, що покарання у вигляді позбавлення волі не передбачає спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності. Його відбування супроводжується залученням засудженого до суспільно корисної праці, виховної роботи, загальноосвітньої та професійної підготовки.

Водночас самій природі позбавлення волі притаманні суперечливі риси:

- бажаючи максимально пристосувати людину до життя в нормальних умовах суспільства, з одного боку, її змушені ізолювати від нього — з іншого;
- намагаючись шляхом ізоляції викоринити у свідомості злочинця шкідливі уявлення і

звички, його водночас поміщають у середовище інших злочинців, де взаємне “зараження” негативними звичками та уявленнями найвірогідніше;

- бажаючи привчити злочинця до життя в нормальному середовищі, його водночас поміщають в обстановку, яка в принципі є ненормальною, неприродною;
- здатність людини до активної корисної діяльності потрібна в кінцевому підсумку для відмови її від злочинного способу життя, водночас позбавлення волі значною мірою позбавляє людину самостійності у прийнятті рішень.

Останнім часом у кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві закріплені певні норми, що наближаються до вимог міжнародно-правових стандартів. У зв'язку з цим одне з основних питань — це впровадження принципу економії репресії. Багато чому в цьому питанні посприяло законодавче закріплення нової системи кримінальних покарань, серед яких з'явилася ціла низка покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Незважаючи на те, що процес розробки і прийняття Кримінального кодексу (КК) тривав близько 10 років, до щойно прийнятого кодексу вже були запропоновані зміни, а загалом ще під час роботи Верховної Ради України III скликання, до березня 2002 р. включно, на її розгляд було внесено 17 проектів законів щодо змін КК. І хоча ці проекти втратили свою актуальність, оскільки Верховна Рада III скликання вже склала свої повноваження, подальші події показали, що суб'єкти законодавчої ініціативи під час роботи наступного парламенту не захотіли проявити її ще раз (це, до речі, про соціальну обумовленість криміналізації діянь).

Загалом же, починаючи із серпня 2004 р., тобто приблизно за два з половиною роки, на розгляд українського парламенту надійшло 69 проектів законів про зміни до нього. За цей же період було прийнято 12 законів, якими змінено редакції 15 статей КК, кодекс доповнений двома новими статтями й одна стаття з нього вилучена. Причому одна зміна стосувалася перехідних положень, а всі інші — Особливої частини Кримінального кодексу України.

Якщо процес внесення змін у Кримінальний кодекс триватиме такими ж темпами, то через відносно короткий строк чинний КК зміниться настільки, що нагадуватиме нормативно строкату кодфру.

Розгляд санкцій запропонованих статей показав наступне: в одному випадку за викрадення мотоцикла чи автомобіля пропонувалося встановити покарання у вигляді позбавлення волі на два роки, в іншому — цей термін скорочувався до одного року (це при тому, що таке покарання, згідно зі статтею 61 КК, тягнуло за собою позбавлення волі на строк від одного до п'яти років).

Більшість суб'єктів законодавчої ініціативи схиляються до привілеювання нормативно-правових засобів над іншими (адміністративними, дисциплінарними, цивільними тощо). У зв'язку з цим справедливо постає питання: чи є така пропозиція нагальною необхідністю?

Водночас зазначимо, що кримінально-виконавче законодавство як процесуально-виконавча частина кримінального права потребує більш точного механізму застосування засобів впливу на засуджених, не повторюючи “слабких” місць виправно-трудоного кодексу 1960 року.

При прийнятті нового кримінального законодавства, на наш погляд, не були враховані неточності щодо застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення, а також не була досліджена і використана практика їх застосування на місцях. Через це працівники установ виконання покарань неодноразово опинялися в ситуації, коли застосування того чи іншого заходу впливу неминуче призводило до порушення законності з боку посадових осіб і потребувало певного реагування органів прокуратури.

Одним з яскравих прикладів є те, що переведення на поліпшені умови утримання засуджених не закріплено законодавчо як захід заохочення, тобто не передбачено ст. 130 КВК України, проте відміна таких умов уже вважається як самостійне стягнення (ст. 134 КВК). У ситуації, коли має місце грубе порушення режиму відбування покарання засудженим, який перебуває в поліпшених умовах утримання, виникає питання: як повинен діяти в цій ситуації співробітник колонії? З одного боку, згідно зі ст. 134 КВК на засудженого за одне протиправне діяння не може бути накладено декілька стягнень одночасно. Враховуючи вимоги ч. I цієї ж статті, не виключено, що правопорушення відповідає такому стягненню, як поміщення засудженого в дисциплінарний ізолятор. Тому поміщенням правопорушника в ДІЗО і залишенням його на поліпшених умовах утримання порушується ч. II ст. 138 КВК, оскільки такий засуджений через свою недобросовісну поведінку не має права на поліпшені умови утримання. Крім того, правилами внутрішнього розпорядку ВТУ забороняється

під час перебування в ДІЗО придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, водночас поліпшені умови утримання передбачають для засудженого можливість додатково використовувати гроші в магазині колонії на ці потреби — до 50 відсотків мінімальної заробітної плати. Як бачимо, ні логічного пояснення, ні практичної можливості вирішення ця ситуація не має.

Оскільки законодавство України не передбачає автоматичного позбавлення засудженого поліпшених умов утримання при поміщенні його в ДІЗО (а це можливо тільки за умови їх вилучення зі ст. 132 цього виду стягнення), посилаючись на ч. II ст. 134 КВК, наявна ситуація, коли начальник колонії не має права винести дві постанови одночасно щодо однієї особи: про поміщення її в ДІЗО і водночас про скасування поліпшених умов її утримання.

Друга проблема, яка на сьогодні неврегульована цілком, — це неякісна професійна підготовка молодшого начальницького складу установ виконання та покарань, особливо коли це стосується утримання неповнолітніх в місцях позбавлення волі. Тут треба враховувати, що для більшості категорій громадян, притягнених до кримінальної відповідальності, слідчі ізолятори є останніми установами перед їхнім виходом “на волю”. Відомо, що в цих камерах формуються негативні традиції: створюються групи (формування) неповнолітніх різноманітної спрямованості, під впливом яких закріплюються групові норми поведінки, які проявляються у вигляді встановлених “законів”, “традицій”, “ритуалів”. Тут найбільше поширені такі ритуали, як “прийом” і “прописка”.

У зв'язку з тим, що засуджені в умовах камерного утримання не мають достатньої інформації про середовище, що їх оточує (тобто про “волю”), поява нової особи викликає у присутніх у камері підвищений інтерес:

- з'являється можливість одержати різноманітну інформацію з “волі”;
- розширюється коло осіб, пов'язаних між собою спільними інтересами;
- з'являється привід для загальної розваги шляхом проведення ритуалу прийому для нового співкамерника.

Порядок “прийому” серед різних груп неповнолітніх загалом однаковий, хоча може мати певні відмінності. Але передусім він ґрунтується на встановлених у злочинному світі “традиціях”.

“Прийом” починається з опитування прибулого. У ході ознайомлення з новачком встановлюються необхідні дані:

- ім'я;
- звідки прибув?;
- за якою адресою проживав?;
- за якими статтями ККУ притягувався до відповідальності або має судимість?;
- з ким підтримував дружні стосунки “на волі”?;
- чим займався “на волі” (яким видом злочинної діяльності)?

Розпитуючи новачка, співкамерники передусім намагаються отримати якнайповнішу інформацію про прибулого до них. Залежно від отриманих відповідей розширюється коло уточнюючих питань, виявляються особи, яких співкамерники знали “на волі” або взагалі мали відомості про них. Наявність спільних знайомих та їх авторитетність у злочинному світі визначають ставлення до новачка з боку осіб, які перебувають у камері.

Уточнюючі питання до новачка дають можливість визначити його належність до того чи іншого злочинного угруповання “на волі”. Таким чином зазвичай оцінюється особистість прибулого.

Однак перше враження про новачка формується саме з моменту його приходу в камеру. При цьому йому намагаються відразу нав'язати свою позицію співкамерники. Так, засуджений Н., зайшовши до камери, привітався: “Привіт, мужики!”, на що отримав відповідь: “Мужики за плугом ходять, а мы — пацаны!”. Відповідь чітко показує традиційно-зневажливе ставлення до праці, здебільшого сформоване під впливом злочинної ідеології.

Результати такого спілкування з новачком мають важливе значення для визначення його спального місця в камері, на яке йому вкаже лідер камери.

Іноді з приходом новачка до камери з'являються можливості для застосування засобів приниження людської гідності. Тут ідеться про приховані та явні знущання над тими новоприбулими, хто за характером та силою не може протистояти сильнішим за нього.

Не враховування подібних (і не тільки правових, а й деяких психофізіологічних) особливостей поведінки притягнутих до кримінальної відповідальності призводить іноді до порушень з боку начальницького складу установ виконання покарань, що проявляється передусім у вчиненні запізнілих конкретних і дієвих заходів впливу до різних категорій засуджених до позбавлення волі.

На наш погляд, треба переглянути ці та інші норми КВК, що суперечать одна одній, проаналізувати їх і з урахуванням рекомендацій практиків щодо механізму їх застосування провести зміни і доповнення до кримінально-виконавчого кодексу таким чином, щоб в подальшому співробітники колоній при вирішенні цих питань не були заручниками недоробленого закону, а могли чітко діяти за принципом законності.

Кафедра права Дніпропетровського інституту МАУП вважає за необхідне при перегляді навчальних програм повернути до вивчення кримінально-виконавче право як окрему самостійну дисципліну для студентів-юристів.

Література

1. **Конституція** України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. **Кримінально-виконавчий** кодекс України // ВВР України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
3. **Кримінальний** кодекс України // ВВР України. — 2004. — № 3–4. — Ст. 21.
4. **Правила** внутрішнього розпорядку: Затв. Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275. — 30 с.
5. **Хавронюк М. І.** Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. — К.: Істина, 2004.

His article is aimed to reveal the questions connected with the problems occurred in the fields of a practical applications of the norms of influence on the convict who serves his sentence being imprisoned not only have the defects of newly adopted legislation which existed no years ago revealed init, but also there are suggestions to change them with the aim of bunging conditionally executive legislation into the stream that has to be appropriate to the regulations of modern rules of the development of Ukrainian society based not only on European regulations but on the world's community regulations as well.

The author of the article bases his opinion not only on the analysis of modern penitentiary lawyers but also on his 50 year working practice at houses of correction (Today penitentiary establishments).

The main emphasis is on the mistakes our legislative bodies have made in this question, on the problems of the practical activity of those departments which on responsible for the penalty to be put into execution which are connected with imprisonment and the main idea is publishing the accent on the questions motioned above and drawing of attention to our future, the our society the underage, those who didn't keep the balance, didn't resist before the existing norms in the society and commited crimes.

This article can provoke resonance among lawyers both theorists and practical lawyers, that gives a certain hope to the author to consider his article to be studied and researched.

Надійшла 21 лютого 2006 р.